HINDIY TILI QAVM-QARINDOSHLIK ATAMALARINING ETNOLINGVISTIK VA GENDER XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Zebunniso Toxirbek qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda zamonaviy hindiy tili qavm-qarindoshlik terminologiyasining etnolingvistik tabiati hamda unda gender omilining ifodalanish qonuniyatlari tahlil qilinadi. Qavm-qarindoshlik atamalari shunchaki biologik munosabatlarni aks ettiruvchi vosita bo‘lib qolmay, balki hind jamiyatidagi an’anaviy ijtimoiy-madaniy tabaqalanish, patriarxal qarashlar hamda diniy-falsafiy qadriyatlar tizimining lisoniy in’ikosi hisoblanadi. Maqolada ota urug‘i va ona urug‘i o‘rtasidagi nomutanosiblik, ayol kishining oilaviy maqomi o‘zgarishi bilan bog‘liq leksik qatlamlar, evfemistik hamda tabu birliklar, shuningdek, hurmat kategoriyasining lisoniy ko‘rsatkichlari lingvomadaniy va komponent tahlil usullari vositasida yoritilgan. Tadqiqot xulosalari hind-oriy tillarida leksik semantika va jamiyat tuzilishi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: hindiy tili, qavm-qarindoshlik atamalari, etnolingvistika, gender tengsizlik, patriarxal tizim, lingvomadaniyatshunoslik, leksik semantika, tabu, evfemizm.

KIRISH

Til va madaniyat o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik insoniyatning ijtimoiy ongini, qadriyatlar tizimini hamda dunyoqarashini o‘rganishda yetakchi nazariy omil sanaladi. Til tizimida jamiyatning qadimiy an’analari, e’tiqodiy qarashlari va ijtimoiy tuzilmasi eng barqaror muhrlangan leksik maydon bu — qavm-qarindoshlik tizimidir. Har qanday xalqning oilaviy va qardoshlik munosabatlariga bergan lisoniy

bahosi uning etnomadaniy tafakkuri hamda ijtimoiy munosabatlar shakliga bevosita bog‘liqdir.

Hind-oriy tillar oilasining markaziy vakili bo‘lgan hindiy tilida qavm-qarindoshlik leksikasi o‘zining tarmoqlanganligi, semantik nozikligi va etnomadaniy yuklamasining yuqoriligi bilan alohida ajralib turadi. Ushbu tizim sof biologik munosabatlarni aks ettiruvchi lisoniy qolip doirasidan chiqib, hind jamiyatining an’anaviy diniy, kastaviy va patriarxal qonuniyatlarini o‘zida mujassam etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi bir qator nazariy va amaliy omillar bilan belgilanadi:

- Birinchidan, zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Leksik birliklarni inson omili, jinsiy tafovutlar va xalq madaniyati bilan uzviy aloqada tadqiq etish muhim ilmiy yangiliklar beradi.

- Ikkinchidan, hindiy tilida qavm-qarindoshlik atamalarining ichki morfologik va kompozitsion qurilishi avvalgi tadqiqotlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu birliklarning zamirida yotgan sotsiomadaniy omillar — gender asimmetriyasi, ota va ona shajarasi o‘rtasidagi ijtimoiy farqlar, shuningdek, nutqiy odob va cheklovlar tizimli ravishda monografik darajada umumlashtirilmagan.

- Uchinchidan, hind jamiyatidagi qat’iy tabaqalanish va qonunchilik an’analarining tildagi semantik izlarini aniqlash qiyosiy etnolingvistika va sharqshunoslik uchun fundamental ahamiyatga ega.

Hind madaniyatida shaxsning oiladagi o‘rni ikki muhim mezon — yosh va jins orqali belgilanadi. An’anaviy to’laqonli oila tizimida erkak kishi nasl davomchisi, moddiy ta’minotchi va marosimiy burchlarni bajaruvchi asosiy subyekt hisoblangan. Bu holat tilda ota urug‘i atamalarining ona urug‘i atamalariga nisbatan

ko‘proq ixtisoslashuviga hamda yuksak ijtimoiy maqomga ega bo‘lishiga olib kelgan.

Gender omili faqat biologik jinsni farqlash bilan cheklanmaydi; u muloqotdagi ehtirom darajasi, so‘zlashuv odobi, nikohdan keyingi ijtimoiy transformatsiya hamda ayol kishining oiladagi maqomini aniqlashda namoyon bo‘ladi. Masalan, qiz bola o‘z oilasida beṭī maqomida erkalik va mehr obyekti sanalsa, turmushga chiqqach, boshqa xonadonda bahū sifatida qat’iy xatti-harakat va so‘zlashuv cheklovlariga duch keladi. Bu ijtimoiy holatlar hindiy tilining leksik-semantik sathida yaqqol ifodasini topgan.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — zamonaviy hindiy tili qavm-qarindoshlik atamalarining etnolingvistik asoslarini, ularda aks etgan gender nomutanosibligini, sotsiomadaniy tabaqalanishni hamda ehtirom mezonlarini yaxlit konseptual maydon sifatida tahlil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi ilmiy vazifalar belgilab olindi:

1. Hindiy tili qavm-qarindoshlik tizimining etnolingvistik genezisini va uning sotsiomadaniy omillar bilan aloqadorligini aniqlash;

2. Qavm-qarindoshlik terminologiyasida gender asimmetriyasining lisoniy ifodalanish qonuniyatlarini ochib berish;

3. Ota urug‘i va ona urug‘i leksikasidagi differensiatsiya hamda ijtimoiy-marosimiy yuklamani qiyoslash;

4. Ayol kishining oiladagi maqomini ifodalovchi birliklarning semantik maydonini va ularning lisoniy o‘zgarishini ko‘rsatish;

5. Oilaviy muloqotda ehtirom va lisoniy taqiqlar tizimining namoyon bo‘lish shakllarini tahlil qilish.

Tadqiqot obyekti: Zamonaviy hindiy tilidagi qavm-qarindoshlik leksikasi, oilaviy munosabatlarni ifodalovchi atamalar va ularning muloqotdagi qo‘llanish shakllari.

Tadqiqot predmeti: Mazkur atamalarning etnolingvistik xususiyatlari, gender belgilari, semantik tarkibi va madaniy konnotatsiyalari.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Qavm-qarindoshlik atamalarining etnolingvistik va ijtimoiy mohiyati umumiy antropologiya, sotsiolingvistika va hindshunoslik doirasida keng o‘rganilgan.

1. Umumiy etnolingvistik va antropologik nazariyalar

- Eduard Sepir va Benjamin Uorf tomonidan ilgari surilgan lisoniy nisbiylik nazariyasi til va madaniyatning o‘zaro uyg‘unligini isbotlashda boshlang‘ich poydevor hisoblanadi. Ushbu nazariyaga binoan, inson atrofdagi reallikni o‘z ona tili kategoriyalari orqali idrok etadi. Hind tilidagi murakkab qarindoshlik qoliplari hind xalqining ijtimoiy munosabatlarni qabul qilish andozasini belgilab beradi.

- Klod Levi-Stross o‘zining fundamental “Qarindoshlikning boshlang‘ich tuzilmalari” asarida qarindoshlik tizimlarini biologik hodisa emas, balki madaniyat va ramziy belgilar tizimi deb ta’riflagan. Uning xulosalari hindiy tilida nikoh orqali bog‘lanuvchi atamalar tabiatini tushunishga xizmat qiladi.

2. Hind antropologiyasi va sotsiologik lingvistikasi

- Iravati Karve Hindistondagi qarindoshlik tizimini o‘rganishda o‘chmas iz qoldirgan olima o‘zining mashhur “Kinship Organization in India” monografiyasida Hindistonni to‘rtta madaniy-lingvistik hududga ajratadi. Karve Shimoliy Hindiston tizimining asosiy xususiyati sifatida qon-qardoshlar va qudalar o‘rtasidagi qat’iy chegaralanishni, ota urug‘ining ustunligini hamda oilada kelin va qiz maqomining

lisoniy jihatdan keskin farqlanishini ko‘rsatib beradi. Mazkur asar tadqiqotimizning eng asosiy nazariy manbalaridan biri sanaladi.

- T. N. Madan o‘zining “Family and Kinship: A Study of the Pandits of Rural Kashmir” asarida hind an’anaviy oilasida qarindoshlik atamalari ortida yotgan ma’naviy-huquqiy majburiyatlarni va kishilarning bir-biriga murojaat qilish odobini tahlil qilgan.

- Kamta Prasad Guru va Kishoridas Vajpeyi kabi milliy tilshunoslar o‘z ishlarida ehtirom ko‘rsatuvchi affikslar (-jī) va murojaat shakllarining milliy-psixologik qatlamlarini til dalillari asosida yoritganlar.

3. Rus va o‘zbek tilshunosligida qavm-qarindoshlik va gender masalalari

- A. A. Krotkov Janubiy Osiyo tillaridagi qarindoshlik tizimining semantik maydonini o‘rganar ekan, atamalardagi ijtimoiy tabaqalanish va gender tamoyillarini maxsus ajratib ko‘rsatgan.

- O‘zbekiston sharqshunosligida prof. A. P. Xo‘jayev va M. Q. Qodirov hindiy tilining leksikologik va sotsiolingvistik qatlamlarini, milliy madaniyat bilan aloqasini tadqiq etganlar. Shuningdek, o‘zbek tilshunosligida N. Mahmudov, A. Nurmonov va Sh. Safarovlarning lisoniy mentalitet hamda pragmalingvistikaga oid qarashlari mazkur tahlilning metodologik tayanchini mustahkamlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsad va vazifalariga muvofiq quyidagi ilmiy usullardan kompleks foydalanildi:

1. Lingvomadaniy tahlil metodi: Qarindoshlik leksemalarida ifodalangan milliy-madaniy konseptlar, an’analar va mentalitet belgilarini aniqlash.

2. Gender tahlili metodi: Atamalarda erkak va ayol qarindoshlarga berilgan ijtimoiy bahoni, gender simmetriyasi va asimmetriyasini ochib berish.

3. Komponent tahlil metodi: Leksik birliklarni minimal ma’no bo‘laklariga ajratish orqali semalarni aniqlash.

4. Pragmatik va kontekstual tahlil: Qarindoshlik birliklarining oilaviy muloqotdagi vazifalarini, tabu va evfemizmlarning voqelanishini matnlar asosida o‘rganish.

Tadqiqot uchun zamonaviy hindiy tili lug‘atlari, folklor namunalari hamda zamonaviy badiiy asarlardan saralab olingan 90 dan ortiq qavm-qarindoshlik birliklari va kontekstual iboralar tahlilga tortildi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR

Hind sotsiumining an’anaviy asosi patriarxat tamoyiliga tayanadi. Bu holat tildagi qavm-qarindoshlik atamalarining semantik va miqdoriy tarkibida o‘zining to‘liq aksini topgan.

Hindiy tilida ota tomondan qarindoshlar nafaqat ko‘p sonli leksik birliklar bilan ifodalanadi, balki ularning oiladagi huquqiy va ijtimoiy maqomi ona tomon qarindoshlarga nisbatan yuqori baholanadi:

Qarindoshlik tarmog‘i	**Leksema**	**O‘zbekcha ma’nosi**	**Etnolingvistik va ijtimoiy maqomi**
Ota tomon (katta amaki)	ताऊ (*tāū*)	otaning katta akasi	Oila boshlig‘i o‘rnini bosuvchi, qaror qabul qiluvchi shaxs; unga nisbatan qat’iy itoat talab etiladi.
Ota tomon (kichik amaki)	चाचा (*cācā*)	otaning ukasi	Doimiy bir xonadonda yashovchi, iqtisodiy jihatdan sherik yaqin qarindosh.

Ona tomon (tog‘a)	मामा (*māmā*)	tog‘a	Boshqa oilaga tegishli shaxs; faqat to‘y va marosimlarda qimmatbaho sovg‘alar ulashuvchi ramziy mehmon.
Ota tomondan bobo	दादा (*dādā*)	ota tomondan bobo	Xonadonning oliy hokimi va meros egasi.
Ona tomondan bobo	नाना (*nānā*)	ona tomondan bobo	Mehr-muhabbat ramzi, biroq xonadon ichki boshqaruviga aralashmaydi.

Ushbu qiyos shuni ko‘rsatadiki, *tāū* va *cācā* atamalarining yoshga qarab bo‘linishi oila boshqaruvi va meros taqsimoti bilan uzviy bog‘liqdir; tog‘a (*māmā*) munosabatida esa bunday yosh differensiatsiyasi mavjud emas (katta yoki kichik tog‘a uchun alohida mustaqil o‘zak yo‘q, zarurat tug‘ilganda *baṛe māmā* / *choṭe māmā* sifatlari qo‘shiladi).

Hind etnolingvistikasida ayol kishining oiladagi mavqei uning naslga daxldorligi bilan o‘lchanadi. Bu borada til tizimida ikki qutbli semantik maydon mavjud:

1. बेटी (beṭī — qiz farzand):

- Qiz bola o‘z tug‘ilgan xonadonida "parāyā dhan" (o‘zganing mulki, omonat boylik) hisoblanadi. U ulg‘aygach, boshqa xonadonga o‘tib ketishi sababli, unga nisbatan tilda cheksiz mehr, erkalash (biṭiyā, lāḍlī) ifodalari qo‘llanadi.
- U oilada hech qachon qattiq majburiyatlar yuklanuvchi a’zo sifatida ko‘rilmaydi.

2. बहू (bahū — kelin):

- Nikohdan so‘ng xonadonga kirib kelgan kelin birdaniga barcha xizmat va itoat markaziga aylanadi.

- Kelin oilaga “begona urug’dan” (parāyā ghar) kelgan shaxs sifatida qabul qilinadi. U erining barcha qarindoshlariga nisbatan qat’iy tobe tizimda munosabatda bo‘lishi lozim:

- सास (sās — qaynona) va ससुर (sasur — qaynota) oldida so‘zsiz itoat;

- जेठ (jeṭh — erning katta akasi) bilan yuzma-yuz gaplashmaslik, boshiga ro‘mol tashlash (ghūṅghaṭodati);

- देवर (devar — erning ukasi) bilan esa erkin, hazil-mutoyiba aralash muloqot qilish huquqi. Bu holat tilda maxsus maqollar orqali o‘z aksini topgan.

Hind madaniyatida yoshi ulug ‘yoki oilaviy mavqei baland bo‘lgan qarindoshlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaat qilish odobsizlik sanaladi. Shu sababli hindiy tilida bir qator lisoniy ehtirom vositalari shakllangan:

1. -जी (-jī) hurmatni bildiruvchi yuklamaning qo‘shilishi: Qarindoshlik atamalarining deyarli barchasiga ehtirom ma’nosini yuklash uchun bu vosita qo‘shiladi:

Termin+–jı¯⟶ hurmat ifodasi

- पिताजी (pitājī) — otajon / muhtaram ota;

- माताजी (mātājī) — onajon;

- चाचाजी (cācājī) — amakijon;

- दीदीजी (dīdījī) — opajon.

2. Ko‘plik soni vositasida birlik shaxsni ifodalash: Yoshi katta qarindoshlar haqida gapirilganda, garchi subyekt bitta bo‘lsa ham, fe’l va olmoshlar hurmat yuzasidan grammatik ko‘plikda qo‘llanadi:

- पिताजी आ रहे हैं (pitājī ā rahe haiñ) — "Otam kelyaptilar" (so‘zma-so‘z: Otam kelyaptilar-ko’plik).

Hind an’anaviy oilasida er-xotin munosabatlarida qat’iy nutqiy cheklovlar mavjud:

- Erning ismini aytishdagi tabu: An’anaga ko‘ra, ayol kishi o‘z erining ismini tilga olishi uning umrini qisqartiradi degan mifologik ishonch mavjud bo‘lgan. Shu sababli ayollar eriga murojaat qilganda yoki u haqida gapirganda evfemistik usullardan foydalanishadi:

यह (yeh — bu kishi);

सुनिए (sunie — eshiting);

Farzandining ismi orqali metonimik murojaat: बबलू के पापा (Bablū ke pāpā — Babluning dadasi).

- Erga nisbatan diniy-falsafiy atamalar:

पति-देव (pati-dev — tangri darajasidagi er);

स्वामी (svāmī — xo‘jayin, ega).

Ushbu leksik birliklar qadimgi sanskrit falsafasining hindiy tili so‘zlashuv qatlamiga qanchalik chuqur singib ketganligini yaqqol ko‘rsatadi.

Hind to‘y an’analarida qiz uzatuvchi tomon doimo kuyov tomoniga nisbatan pastroq ijtimoiy mavqeda bo‘ladi. Bu holat sep berish (dahej) an’anasi bilan mustahkamlangan.

Tilda qudalarni ifodalovchi समधी (samdhī) atamasi qo‘llanganda, kuyovning otasi yuqori maqomli, talabchan shaxs sifatida, kelinning otasi esa iltimos qiluvchi, bosiq tomon sifatida qabul qilinadi. Qudalar o‘rtasidagi rasmiy ehtirom va lisoniy masofa boshqa qarindoshlarga qaraganda eng yuqori darajada saqlanadi.

XULOSA

1. Hindiy tili qavm-qarindoshlik atamalari shunchaki grammatik tizim bo‘lmay, balki hind jamiyatining etnik qadriyatlari, diniy qarashlari va sotsial munosabatlarini aks ettiruvchi murakkab lingvomadaniy koddir.

2. Tizimda ota urug‘i terminlarining o‘ta aniq tarmoqlanganligi patriarxal ijtimoiy tuzilma va mulkiy meros huquqining tildagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri aksidir.

3. Ayol kishining oiladagi maqomi *beṭī* hamda *bahū* dixotomiyasi orqali qat’iy chegaralangan.

4. Ehtirom yuklamalari (*-jī*), grammatik ko‘plik orqali hurmat ifodalash hamda erning ismini aytmaslik hind oilaviy etikasining ajralmas lisoniy qismini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karve, I. (1965). Kinship Organization in India (2nd ed.). Bombay: Asia Publishing House.
2. Madan, T. N. (1965). Family and Kinship: A Study of the Pandits of Rural Kashmir. Bombay: Asia Publishing House.
3. Sapir, E. (1949). Selected Writings in Language, Culture and Personality. Berkeley: University of California Press.

4. Lévi-Strauss, C. (1969). The Elementary Structures of Kinship. Boston: Beacon Press.

5. Guru, K. P. (1980). Hindi Vyakaran. Kashi: Nagari Pracharini Sabha.

6. McGregor, R. S. (1993). The Oxford Hindi-English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.

7. Krotkov, A. A. (2001). Terminologiya rodstva v indoariyskix yazykax. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe Vostokovedenie.

8. Xo‘jayev, A. P. (2005). Hind tili leksikologiyasi masalalari. Toshkent: TDSHI nashriyoti.

9. Qodirov, M. Q. (2012). Hozirgi zamon hindiy tili morfologiyasi. Toshkent: Sharqshunoslik instituti.

10. Mahmudov, N. (2017). Til tilsimi tadqiqi. Toshkent: Mumtoz so‘z.

11. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.

12. Vatuk, S. (1969). A structural analysis of the Hindi kinship terminology. Contributions to Indian Sociology, 3(1), 94–115.

13. Seymour, S. C. (1999). Women, Family, and Child Care in India: A World in Transition. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Uberoi, P. (Ed.). (1993). Family, Kinship and Marriage in India. Delhi: Oxford University Press.

15. Brij Mohan, & Kapoor, B. N. (1980). Meenakshi Hindi Kosh. Meerut: Meenakshi Prakashan.